

KARAKALPAKİSTAN

Coğrafya ve İklim

Karakalpak Muhtar Cumhuriyeti, Özbekistan Cumhuriyeti'ne bağlı, özerk bir cumhuriyettir. Karakalpakistan toprakları güneydoğuda Özbekistan, güneyde Türkmenistan, batı, kuzey ve doğuda Kazakistan'la çevrilmiştir. Karakalpakistan tarihi Harizm toprakları üzerinde kurulmuştur. Bu topraklar Aral Gölü'ne dökülen Amu-Derya (Ceyhun)'nın deltası ile iki yanındaki araziden oluşmuştur. Aral gölü Karakalpakistan'la Kazakistan arasında paylaşılmıştır. Amu-Derya'nın doğusu Kızılkum çölüdür. Karakalpakistan Cumhuriyeti, Kızılkum çölünün batısını, Amu-Derya deltasını ve Üstyurt yaylasının güneydoğu bölümünü kapsar. Kızılkum çölü kum tepeleriyle dolu çok geniş bir alandır. Çölün güneyinde Sultan-Ulздаğ dağları uzanır (En yüksek tepesi 473 m).

Karakalpak Cumhuriyeti'nin başkenti, Cumhuriyetin siyasi, iktisadi ve kültürel merkezi olan Nukus şehridir. Yaklaşık 200.000 nüfusa sahiptir. Ekim ihtilalinden önce Nukus, iki bin yıllık askeri bir kaleymiş ve bunun üzerine Karakalpaklar, 1939'da başkenti Törtkül'den buraya taşınmışlardır. Nukus, Karakalpakistan'ın hemen hemen merkezinde kurulmuş bir şehirdir. Ülke 12 idari bölgeye, 8 şehir ve 9 yerleşme merkezine ayrılmıştır.

En önemli şehirleri Törtkül, Çimbay, Hocaeli, Moynak, Kongrat, Biruni ve Tahta Köprü'dür. SSCB döneminde de Tahiataş, Şumanay, Karauzyak, Leninabad, Akmangit, Bustanlik, Komsomolsk, Üstürte, Karatav gibi yeni şehirler kurulmuştur. Yüzölçümü 164.900 km² olup nüfus yoğunluğu km² de 8.3 kişidir.

Karakalpakistan'da kara iklimi hüküm sürer. Yağış pek azdır. Yıllık ortalama sıcaklık 10-13°C kadardır. Mevsimler ve gece ile gündüz arasındaki ısı farkı büyüktür. Kış ortalaması 5°C ve yaz ortalaması 29°C kadardır. Tipik bitki örtüsü step ve bozkırlardan oluşur. Amu-Derya Deltasında ise Akdeniz bitkileri görülür.

Karakalpak Türkleri'nin 'si Karakalpak Muhtar Cumhuriyetinde yaşamaktadır. Bunun dışında, Özbekistan'ın Harezmi, Fergana bölgeleri, Türkmenistan'ın Taşauz bölgesi ve Kazakistan'ın bazı bölgeleri ile Rusya Federasyonu'nun Astrahan bölgelerinde de Karakalpak Topluluğu bulunmaktadır. Yine Afganistan'da 2000 kişi ve İran'da birkaç bin Karakalpak olduğu zannedilmektedir.

Karakalpak nüfusu 1979'dan günümüze @ oranında artmıştır, nüfus oldukça gençtir. Kadın nüfusu erkeklerden oran itibariyle fazlalık gösterir. 2000 yılında Karakalpak nüfusunun yaklaşık 700.000 olması beklenmektedir. Yıllık artış oranı %3.96 olarak hesaplanmıştır.

Karakalpak Türkleri'nin 'si kendi cumhuriyetlerinde yaşamalarına rağmen burada Özbeklerle aynı nüfus oranına (2) sahip olup ülkede çoğunluğa sahip bulunmaktadır. Bu durum onlar adına kurulan Muhtar Cumhuriyetin suni bir kuruluş olduğunu göstermektedir.

Karakalpak Türkleri asılları itibariyle X-XII yüzyıllarda yaşayan Peçeneklerin ahfadındandırlar. Tarihi kaynaklarda "Siyah Külahlılar" veya sadece "Külahlılar" adıyla geçmektedirler. XII-XIII. yüzyıllarda Kıpçaklar'la beraber Moğollar'a tabi olmuşlardır. Karakalpak Türkleri eski Rus yıllıklarında "Çorniye klobuki", Arap kaynaklarında "Karabörklü" adlarıyla anılırlar. Rus yıllıklarına göre Karakalpaklar; Uzlar, Peçenekler ve Hazarlar ile kardeş bir kavimdir. Rivayete göre Karakalpaklar'ın bir kısmı 11. yy'da Selçuklular'ın güney ve batıya doğru gerçekleştirdikleri yayılma eylemine katılmış, çoğunluğu ise Aral Denizi civarında kalmışlardır. Karakalpak Türkleri, Tarihçi Reşidüddin'e göre Moğol istilası sırasında "Kavmi külah-i siyah" adı ile biliniyorlardı. Yine Arap müelliflerinden En-Nuveyri Altınordu Kıpçak kabileleri arasında "Kara-Börklü" adını taşıyan bir topluluktan bahsetmektedir.

Kara-Kalpak (... Siyah Serpuş) ismi, bu Türk kavminin ırk hususiyeti ile ilgili olmayıp, bunların yaşayış ve giyiniş tarzları ile alakalı diğer topluluklardan onları ayırmak için kullanılmış bir ad olmalıdır.

Rus Kroniklerinde Çorniye Klobuki ismine ilk defa 1146 tarihinde tesadüf olunur. Türk unsurunun en çok bulunduğu saha Kiyef sahası olup burada Kumanlar hemcinsleri olan Karakalpaklar'la çarpışıyorlardı. Kumanlar bunları eski göç yerleri olan Karadeniz steplerinden sürüp çıkarmışlardı ve bundan dolayıdır ki, Karakalpaklar, Kumanların en amansız düşmanı olmuşlardır. Düşmanların bütün harp sanatlarını bilen ve onlar gibi hafif süvari olan Karakalpaklar, yaptıkları akınlardan ganimetle dönmek, süratli akınlar yapmak ve askeri keşiflerde bulunmak gibi önemli vasıflara sahiptiler. Ruslar, Karakalpaklar'ın kendileriyle birlikte oldukları durumda müstahkem mevkiilerde ancak kendilerini Kumanlar'dan koruyabiliyorlardı. Kronikler, Rus kinezlerinin Karakalpaklar ile birlikte Kumanlar üzerine ondört sefer yaptıklarını kaydetmişlerdir.

Karakalpaklar'ın büyük harp meziyeti "esir almak"daki ustalıkları idi. İktidara gelen herhangi bir Kiyef Kinezi, devletin güney hudutlarında yaşayan Karakalpak süvarilerinden müteşekkil bir kuvveti de emri altına alıyordu. 1150 ve 1151 tarihlerinde olduğu gibi Karakalpaklar, Kiyef kinezinin diğer Rus kinezleri ile yaptığı savaşlarda da yer alıyorlardı.

Böyle bir durumda onlar ya bizzat Kinezin kumandası altına giriyorlar ya da genç kinezlerin veya voyvodaların kumandası altında savaşa katılıyorlardı. Kiyef tahtında oturan kinezlerin Karakalpaklar'la iyi geçinmeye mecbur olduklarını bu örnekler açıkça göstermektedir.

Rus kinezlerinin hizmetlerinde uşaklık eden Karakalpaklar olduğu gibi, emirler ve elçiler de vardı. Esirlerden aldıkları ziynetleri Karakalpaklar'ın hemen kulullandıkları görülmektedir. Bu Türk kültürü ziynetler zamanla Ruslar'a geçmiş ve bu olayda da Karakalpaklar'ın tesiri görülmüştür.

Karakalpaklar'ın kabilevi durumuna ve konumuna gelince Karakalpaklar kendi aralarında beş oymaktan ibarettirler; Kara-Koylu, Kara-Singir, Oymavut, İstek, Açamaylı. Bu oymaklar Amu-Derya Deltası'nda ve Semerkant'ın kuzeyinde "Ak-Tepe" de bulunurlar. Ayrıca diğer bazı Türk topluluklarında olduğu gibi Kitay, Kıpçak, Keneges, Mangit, Muiten ve Kongrat olmak üzere altı ana boydan oluşan bir düzenleme de mevcuttur. Şu anda Karakalpak ismi altında bulunan milletin adına, tarihi vesikalarda 16. yüzyılın sonlarına doğru tesadüf olunmağa başlanmıştır. Ancak Karakalpakların yalnız 18. yy ve 19. yüzyıla ait olan tarihlerini tetkik etmek mümkündür. 12. yüzyılda Kiyef kroniklerinde "Çorniye Kolbuki" namını alan Ortazaman Peçenekleri'nin bugünkü Karakalpaklar'la akraba oldukları ile ilgili tez tarih ilim adamları arasında ihtilafıdır. Bana göre 12. yüzyılda bahsedilen Karakalpaklar, günümüzdeki Karakalpaklar'ın bir parçasıdır. Bu yüzden yukarıda Kiyef kinezleri ile münasebette bulunan Karakalpaklar'dan da bahsetmek daha uygun olur.

Rus kronikleri Çorniye Klobukiler'e bazen Çerkesler dahi dediklerini kaydeder. Karakalpakların yalnız Türklerle (Kıpçaklar vs.) değil Çerkeslerle dahi karışarak kendi adlarını yavaş yavaş kaybederek karıştırdıkları milletlerin adını almaları muhtemeldir. Howorth'a göre Karakalpak kabilesi Nogaylar'ın bir koludur. Karakalpaklar'ın kendi rivayetlerine göre de, onlar, Nogaylardan kopmuşlardır, onlar, kendilerine malum olan en eski vatanlarının İdil nehrinin sağ tarafı (Kazan ile Astrahan Hanlıkları arası) olduğunu bilmektedirler. Eski vatanlarını terketmeye sebep olduğunu düşündükleri bir rivayete göre, Emir Timur (Orta Asya'da Tumurling'e bu isim verilir) Bulgar şehrini tahrip etmiş ve onlar da göç etmek zorunda kalmışlardır. Diğer bir rivayete göre de Karakalpaklar'ın buraları terketmesine sebep, Ruslar'ın Kazan şehrini işgal etmeleri dolayısıyla meydana gelen hadiselerdir.

Başka bir rivayete göre de: (Bu rivayet daha sonraları yazılmıştır) Karakalpaklar'ın ataları Kazan şehrini kurmuşlar ve daha sonraları oralarda meydana gelen kargaşalıklar sonucu onlar vatanlarını terketmeye mecbur kalmışlardır. Bu son rivayetin gerçek olması halinde bugünkü Tataristan'ın Başkenti Kazan'ı Karakalpak Türkleri'nin atalarının kurması gerekir. Karakalpak Türkleri böylelikle İdil'in sol (Buhara) sahiline geçerek rivayete göre Aral Denizi'ne doğru ilerlemişler ve bu denizin kuzeyinden geçerek Sırdeya Nehri'nin aşağı tarafına yerleşmişlerdir.

Karakalpak Türkleri 1722 ile 1740 arasında komşu halkların yağmalamalarına karşı Deli Petro'dan defalarca yardım istemişler, ancak hiçbir destek gelmemiştir. Yine 1722-1744 yıllarında birkaç kere Yayık (Ural) nehri kenarındaki Rus şehrine saldırmışlar hatta Samarya'ya

kadar gitmişlerdir. 1863 tarihinde Buhara'da bulunan Vambery "eski zamanda Nogaylar'ın sultanının Karakalpaklardan olduğunu" işitmiştir.

Rusya İmparatoru Petro adamlarından İvan Bucholtz ile Alexander Bekoviç Çerkeskii'yi haberini aldığı altın yataklarını tetkik etmek için Orta Asya'ya göndermiştir. Onların bu seferinde Hive hanı bunlara karşı mücadele etmiştir. Rus baskı ve nüfuzunun artması üzerine harekete geçen Başkurtlar'ın, Kazaklar'ın ve Karakalpaklar'ın Hanı seçilen Murat Han, önce Kalmuklar ve Kozaklar ile ittifak etmek istemiş, olmayınca önce Kırım'a sonra da İstanbul'a yardım temin edebilmek ümidiyle gitmiştir. Fakat Murat Han buralardan da eliboş dönmüş, Kafkaslarda Kuban havalisinde toplayabildiği küçük bir kuvvetle 1708 Aralığında Mareşal Şemeremetov ile yaptığı savaşı kaybetmiş ve kendisi de Ruslar tarafından öldürülmüştür. Uzun zaman sessiz kalmalarından sonra Karakalpaklar, 1811'de Hive hanlığı yönetimine girmişlerdir. Karakalpaklar Hive hakimiyetinde kaldıkları süre içinde de sakin kalmamışlar sık sık Hive hanlarına karşı ayaklanmışlardır.

Bunun nedeni olarak Hive hanlarına ödedikleri ağır vergileri göstermek mümkündür. Yine 1859 yılında ayaklanmışlar. Fakat Hive hanı Seyid Muhammed (1856-1865) bu ayaklanmayı bastırmıştır. Seyid Muhammed Han, Hive'deki halkın Rusya etkisinde kalmasından korkarak bazı girişimlerde bulunmuş ve son ayaklanmasının bastırılmasından sonra, her öldürülen Rus için bir ödül (100 tille) verileceğini ilan etmiş, fakat onun bu teklifi ilgi görmemiştir. Daha sonra Rus gemilerinin Amu-Derya'ya girmelerini önlemek için Amu-Derya'nın bazı yerlerinde kale yaptırmıştır. 1863 yılında, Karakalpaklar, Sır-Derya bölgesine göçmek için Ruslar'dan koruma istemişler, fakat yardım alamamışlardır. 1873 yılında Ruslar Hive'ye girdiğinde, halk onlara yardım etmiştir. Karakalpaklar, Ruslar'dan kendileri Hive'den ayırmalarını istemişlerdir.

1873 yılında Rusya ve Hive arasındaki antlaşmaya göre Karakalpaklar'ın çoğu Rusya'nın hakimiyetine girmişler. Daha sonra da bu topraklarda Rus hakimiyeti kurulmuştur.

1917 ihtilalinden sonra Karakalpaklar 1918'de ilan edilen Türkistan Özerk Cumhuriyeti'ne dahil edildiler. 1920 yılında Hive hanlığı tamamen Rusya'nın hakimiyetine girmiş, böylece burada bulunan diğer Karakalpaklar da Rus hakimiyetini kabul etmişlerdir. 1924'te burası Sovyetler Birliğine dahil edildi. 11 Mayıs 1925'te Rusya Federasyonu içinde oluşturulan Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir muhtar bölgesi haline getirilmiş, ancak bu muhtar bölge 20 Mart 1932'de Kazakistan'dan ayrılarak Rusya Federasyonu'na bağlı Karakalpak Özerk Cumhuriyetine dönüştürülmüştü. 5 Aralık 1936'da SSCB Anayasasına göre Özbekistan'a devredildi. 6 Haziran 1990'da Özbek SSC Yüksek Sovyeti tarafından "Egemenlik Kararnamesi" kabul edildi. 31 Ağustos 1991'de Özbek sovyeti bağımsızlık kararı aldı ve Kasım 1991'de Karakalpakistan, Özbekistan'a bağlı olmak kaydıyla egemenliğini ilan etti. 1 Eylül Tarihi Özbekistan ile birlikte Karakalpakistan'da da Müstakillik (Bağımsızlık) Bayramı olarak kutlanmaktadır. Bugün Karakalpakistan, Özbekistan'a bağlı muhtar bir cumhuriyettir.

Dil

Karakalpakça Kıpçak grubunun Kıpçak-Nogay As bölümündendir. Ses ve söyleniş özellikleri bakımından şu hususlar ön plana çıkar; Vokal ahengi tamdır. Dudak benzeşmesi tam değildir. Bununla beraber Kırgızca da olduğu gibi ilerleyici yuvarlaklaşmalar görülür. (Sözcü: Söze) Yazı Dilleri bütün Türkistan ahalisinin XIX. yüzyılın sonuna kadar müşterek olarak kullandıkları Türkçe'dir. Konuşma dilleri Kazak-Kırgızca'ya çok yakındır.

Karakalpak yazı dili, Karakalpakistan'ın kurulması (1925) ile başlar. Karakalpak şivesi, Kuzeydoğu ve Güney-batı olmak üzere, başlıca iki ağza bölünmektedir. Birbirinden pek farklı olmayan bu iki ağzdan başka Karakalpakistan hudutları boyunca, bir de Karakalpak-Kazak, Karakalpak-Türkmen ve Karakalpak-Özbek Karışık ağzları vardır. Karakalpakça Nogayca ve Kazakça'ya çok yakındır. Kuzeydoğu ağzı; Kara-Özbek, tahta Köprü ve Aral sahili bölgelerinde konuşulur. Karışık Karakalpak-Kazak ağzı da bu gruba girer. Memleketin geri kalan kısmında, yani Çimbay, Kökeyli, Kuybişev, Kongrat, Şomana, Hocaeli, Kıpçak, Şahbaz ve Törtkül bölgelerinde güney-batı ağzı konuşulur. Kelime hazinesi esas itibariyle Kıpçakça'dan kaynaklanmaktadır. Bunun yanısıra Arapça ve Farsça kelimeler de Lehçede bulunmaktadır. Birkaç kelime Çince'den gelmiş olup son zamanlarda gittikçe artan oranda Rusça'dan yeni kelimeler alınmaktadır. Radyo ve televizyon yayınları Karakalpakça, Rusça, Özbekçe ve Türkmençe yapılmaktadır.

Karakalpakça ilk defa Sovyet döneminde yazı dili haline gelmiş ve önce Arap harflerine dayalı bir alfabe geliştirilmiştir. Karakalpak halkının 1991'de istiklallerini elde etmelerinden sonra Rusça ikinci plana itilmiş, Rusça ikinci plana itilmiş, Rusça'nın etkisinden kurtulmak için Latin harflerine geçiş hızlandırılmaya çalışılmaktadır.

Din

Karakalpaklar sünni Hanefi mezhebindedirler. İslam dinini ne zaman kabul ettikleri tam olarak bilinmemektedir. Ancak muhtemelen farklı bir etnik grup olarak ortaya çıktıkları 10 ile 13. yüzyıl arasında kabul etmişlerdir. Karakalpaklar dindarlıkları ile ünlüdür. Nitekim Rus araştırmacıları da Karakalpaklar'ın Orta Asya'da yaşayan Türkler arasında dinine en çok bağlı topluluk olduklarını tesbit etmişlerdir. Nakşibendi, Kübrevi, Yesevi ve Kalenderi tarikatları bölgede oldukça etkilidir.

Bölge halkı ile en kuvvetli ilişki kuran tarikat Kübreviliktir. Kurucusu Necmeddin-i Kübra'dır. (M.S. 1145-1221) Kübreviye tarikatında belli bir şii nüfuzu da söz konusudur. Karakalpakistan'da tasavvuf hala etkilidir. 1914 yılında 553 cami bulunmasına rağmen günümüzde bu camilerden fazla birşey kalmamıştır. Nukus, Törtkül, Hocaeli ve Çimbay'da camiler mevcuttur.

Kaynak: <http://hunturk.net/h105-karakalpakistan.html>: